

Kitap Tanıtımı

TÜRK DÜNYASINDA TERİM
ÇALIŞMALARI

Ayşe İLKER (Ed.).
2023, 444 Sayfa, ISBN: 978-975-17-5582-7.

Yasin Karadeniz¹

¹Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Manisa, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-0604-1271, Elmek: ykaradeniz57@gmail.com

Türk dünyasında terim çalışmalarının geçmişi, bugünü ve geleceğine ışık tutan son derece önemli çalışma olan *Türk Dünyasında Terim Çalışmaları* kitabı yayınlanmıştır. Eser Türk Dil Kurumu'nun Terim Sözlükleri

Komisyonu'nun Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu tarafından üç yıllık yoğun ve özverili çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır.

Türkçe sözlükte terim "Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah." şeklinde tanımlanmıştır (2005: 1959). Terim kelimesi günümüzde kullanılan *der-le-mek* kelimesinin eski şekli *ter-* eyleminden türemiştir (Zülfikar, 2011: 20). Terimlerin dili kullananların ortak kabulleriyle ortaya çıkması, anlamlarının kişiye göre değişmemesi meslek gruplarına göre anlaşılabilirliğini kolaylaştırmaktadır. Terimlerin dilin kendi kaynağından beslenerek oluşması o dilin kültür ve medeniyet dilindeki gelişmesini göstermesi açısından önemlidir. Bilimdeki gelişmelere bağlı olarak keşfedilen ya da icat edilen ürünlerin, ortaya konulan yeni bilimsel çalışmalarının ifade biçimi olması sebebiyle terimler bilimin ayrılmaz bir parçasıdır. Bir başka deyişle insan beyninin en mükemmel ürünleri olan terimler olmasa uygarlık ve kültür gelişemez (Dizdaroğlu, 1962: 133). Hangi bilim alanında olursa olsun yaşanan gelişmelerin doğru ifade edilebilmesi ve kullanılan dilin dış etmenlerden kurtulabilmesiyle terim biliminin mutlak bir bağlantısı vardır.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin baş döndürücü şekilde hızlanması sonucu küresel çapta bilgiye erişimin kolay olması, teknolojik gelişmelerin bazı ülkelerin öncülüğünde ilerlemesi ister istemez dillerin birbirinden etkilenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle hayatın her alanında teknolojik gelişmelerin öncülüğünü yapan ülkeler, dünya genelinde baskın kültür hâline gelmektedir. Konumuz itibariye Türk dünyası ve Türk dili özelinde baktığımızda geçmişte uzun yıllar boyunca Arapça ve Farsçanın etkisinde kalan Türk dili, jeopolitik konumu nedeniyle siyasi, askerî ve teknolojik gelişmeler neticesinde önce Rusça ve Çincenin günümüzde ise İngilizcenin baskısı altındadır.

1552 yılında Kazan'ın işgaliyle başlayan ve 20. yüzyıla gelindiğinde Doğu Türkistan haricinde Türkistan bölgesinin tamamının Rusya'nın egemenliğine girmesi, uygulanan dil politikaları neticesinde beş asır boyunca Doğu Türklüğünün ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesi yerine her bir Türk bölgesinde ayrı bir yazı dilinin kullanılmaya başlaması Türk lehçelerini Rusçanın etkisine maruz bırakmıştır. Bu ve bunun gibi birçok sebep

nedeniyle Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri yabancı dillerin etkisine açık hâle gelmiştir. Bu durumu tersine çevirmek, dilimizi ve kültürümüzü korumak için alıntı terimlerin yerine Türk dilinde karşılık bulmalı ve gerektiğinde yeni kelimeleri dilimizden beslenerek türetmeliyiz. Burada terim biliminin önemi ortaya çıkmaktadır.

Terim bilimi çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye devam eden disiplinler arası çalışmalarla yeni eserlerin ortaya çıktığı bir alanı kapsar. Dünya genelinde terim bilimi farklı disiplinlerin ortak çalışmalarıyla hızla yayılmakla birlikte Türkiye’de Tanzimat döneminde başlamıştır. Ama asıl gelişimini Cumhuriyet döneminde hızlandırmıştır. *TDK, TÜBA, TSE* gibi kurumların öncülüğünde terim bilimi çalışmaları gözle görülür seviyede artmış, Türklük bilimi alanında çalışan herkes Türkçe terim türetme ya da var olan yabancı terimlere Türkçe karşılık bulma uğraşına girmiştir. Ulu önder Atatürk’ün öncülüğünde Türkçenin ait olduğu yere erişebilmesi için çalıştaylar yapılmış, yöntemler tartışılmış, terim sözlükleri hazırlanmıştır. Bu süreçte Hamza Zülfikar’ın hazırlanmış olduğu *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* isimli çalışmanın önemi büyüktür.

Türkiye Türkçesi üzerine terim bilimiyle ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra Türk dilinin tarihî seyri içinde terim çalışmaları var mı varsa nasıl yapıldığını bilmek de önemlidir. Bununla birlikte günümüzde kullanılan çağdaş Türk yazı dillerinin terim bilimi alanındaki çalışmalarının hangi boyutta olduğunu, tarihî gelişimini, ortaya konulan eserlerin neler olduğu ve gelecekte yapılması planlanan çalışmaların neler olduğunu bilmek Türklük Bilimi için oldukça önemlidir. Bu açıdan Ayşe İlker’in editörlüğünde hazırlanmış olan bu eserin çağdaş Türk lehçelerinin terim bilimi tarihini yansıttığını belirterek bu kitabın Türklük bilimi için önemini altını çizmek istiyoruz.

Türk Dünyasında Terim Çalışmaları isimli kitap Ayşe İlker’in editörlüğünde hazırlanmıştır. Eserin hazırlanmasında katkısı olan hocalarımız aynı zamanda Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu’nun üyeleri olan Ayşe İlker, İsmet Çetin, Erdoğan Uygur, Serdar Karaca ve Ekrem Beyaz’dır.

Çağdaş Türk lehçelerinde terim biliminin oluşumu, tarihî gelişimi ve güncel durumunun ayrı bölümler hâlinde bir kitapta toplanmış olması bu alanda araştırma yapacak kişilere konuyla ilgili bütüncül bakış fırsatı sunması açısından faydalı bir eserdir. Ayrıca esere yazılarıyla katkı sunan araştırmacıların bir lehçede uzmanlaşmış olmasının yanı sıra o lehçede terim bilimi üzerine akademik çalışmalar yapmış kişilerden seçilmiş olması, konunun daha ayrıntılı incelenmesini sağlamıştır. Bu nedenle eserin oluşumunda bölüm yazılarıyla katkı

sunan hocalarımıza teşekkür ettiğimiz gibi alan uzmanı kişilerin seçiminde titiz davranmaları sebebiyle “Terim Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu” üyesi hocalarımıza da çok teşekkür ederiz.

Kitap söz başı ve on iki bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde farklı bir lehçede terim bilimi çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Türkiye’de terim çalışmaları bölümünde Ayşe İlker terim ve terim bilimi kavramı hakkında genel bir değerlendirmek yaptıktan sonra, Cumhuriyet’e kadar yapılan terim çalışmalarından sonra Cumhuriyet döneminde terim çalışması fikrinin Türkiye’de nasıl oluştuğu ve geliştiği, 1940’tan günümüze kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgiler vermiş, sonrasında terim çalışmalarında kullanılan yöntemler hakkında genel bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca bu bölümde son yıllarda Türkiye’de kitap, makale ve tezlerde terim konusunun nasıl ele alındığı hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş; Türk Dil Kurumu’nda 1980’den sonra yapılan terim çalışmaları ve başka kurumlar tarafından yapılan terim çalışmaları başlıklar hâlinde incelenmiştir.

Azerbaycan’da terim çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği ikinci bölümde Sayılı Sadıgova ve Elçin İbrahimov öncelikle Sovyet döneminde Azerbaycan’da terim komisyonunun kurulma serüveni hakkında bilgi vermişler sonrasında Azerbaycan’da Rusçanın etkisinin hissedilmesiyle birlikte Arapça, Farsça terimlerin yerine Rusça terimlerin geçtiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Bakü Türkoloji Kurultayı’nda terim sorunu hakkında dönemin Türk aydınlarının terim üretme konusundaki önerileri verilmiş, Bekir Sıtkı Çobanzâde’nin terim oluşturma konusundaki görüşleri ve çabaları aktarılmıştır. Terminoloji komitesinin kurulmasından sonra Azerbaycan Türkçesinde türetilcek yeni terimlerle ilgili öneriler ve çalışmalar yıllara göre ayrıntılı verilmiştir. Komitenin öncülüğünde Azerbaycan’da yeni terimlerin daha çok hangi alanlarda yoğunlaştığı, terminolojinin nasıl geliştiği ifade edilmiş; bağımsızlıktan sonraki süreçte Azerbaycan Türkçesi’nin terminolojisinde yaşanan dönüşümle birlikte Batı dillerinin etkisi ve yeniden Türk diline dönüş anlatılmıştır. Son yıllarda terminoloji konusunda yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca terminoloji çalışmalarında izlenmesi gereken yollar hakkında çeşitli öneriler ve dikkat edilmesi gereken hususlar dile getirilmiştir.

Başkurdistan’da terim çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği üçüncü bölümde Murat Özşahin terim biliminin Batı’da ve Rusya’daki gelişim tarihini anlatarak başlamıştır. Sonrasında Sovyet dönemiyle birlikte Başkurt terim biliminin başlamasını ve gelişimini zaman seyri içinde vermiş, Başkurt terim çalışmalarında yöntem ve bu

alandaki uygulamaları belirtmiştir. Bu çalışmalarda hangi yöntemlerin kullanıldığını göstermiştir. Son olarak Başkurt terim çalışmaları ve sözlüklerini dönemlere ayırarak listelemiştir.

Çuvaşistan'da terim çalışmalarının anlatıldığı dördüncü bölümde Sinan Güzel terim çalışmalarını Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Bölümde ilk olarak Sovyet öncesi dönemde terim yapma şekilleri verilmiş, yeni terimler oluşturma koşulları konusunda düzenlenen kongrelerde alınan kararlar ve oluşturulan terim komisyonun faaliyetlerinin neler olduğu açıklanmış, ilerleyen süreçte Çuvaş Türkçesi'ne giren terimlerin Rusça ağırlıklı olmasının sebepleri açıklanmıştır. Bu bilgiler neticesinde Çuvaşistan'da terim yapma yöntemleri sekiz ana başlık ve bunların alt başlıkları şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca Çuvaş terminolojisini oluşturan başlıca terim alanlarının neler olduğu ve bu alanlarda yapılan önemli çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir.

Karakalpakistan'da terim çalışmalarının verildiği beşinci bölümde Ceyhun Vedat Uygur terminolojinin oluşumu hakkında genel bilgiler verdikten sonra Berdimuratov'un Karakalpak terminolojisi hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Buna göre Karakalpak Türkçesi terminolojisinin gelişim dönemleri dörde ayrılmaktadır. Ayrıca terimlerin yapılış şekilleri ise dörde ayrılmıştır. Oluşan yeni terimler ise konularına göre on altı gruba ayrılmıştır.

Kazakistan'da terim çalışmalarının verildiği altıncı bölümde Osman Kabadayı, Kazakistan'da terim bilimi çalışmalarının Ekim devrimiyle birlikte şekillenmeye başladığını belirtmiştir. Kabadayı, Kazakistan'daki terim biliminin gelişimini Sovyet dönemi ve Bağımsızlık dönemi olmak üzere iki ana başlıkta incelemiştir. Kazak terim biliminin oluşmasında 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ve Ceditçi aydınların görüşlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Burada şüphesiz Ahmet Baytursınlı'nın katkısı büyüktür. Sovyetlerden ayrılıp bağımsızlığını kazanan diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kazakistan'da da yeni dönemde yeni terim oluşturma yolu Kazak Türkçesi lehine ilerlemeye başlamıştır. Çalışmada bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan'da terim komisyonu tarafından yayımlanan terim sözlükleri verilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda Batı'da ve Kazakistan'da bazı dil bilimcilerin terim oluşturulması sürecindeki görüş ve önerileri listelenmiştir. Kazakistan'da terim konusunda yapılmış akademik çalışmalar verilmiştir.

Tataristan'da terim çalışmalarının verildiği yedinci bölümde Golsat Galiullina ve Alfıya Yusupova Tatar Türkçesinde terim yapma yollarını ayrıntılı şekilde

anlatmışlar ve terimlerin türlerine göre dört gruba ayrıldığını belirtmişlerdir.

Kırgızistan'da terim çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği sekizinci bölümde Fatih Başkapan Kırgızistan'da terim faaliyetlerinin Kırgız Türkçesinin ayrı bir yazı dili olarak kullanıldığı dönemde başladığını belirtmiştir. Ayrıca Kırgızistan'da terminolojiyle ilgili çalışmaları Çarlık, Sovyet ve Bağımsızlık olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Bu bölümde Çarlık ve Sovyet döneminde kullanılan yeni terimlerin daha çok Rusça olması ve bunun yanı sıra terimlerin hem Rusça hem de Kırgız Türkçesindeki şekillerinin kullanılmasının kafa karışıklığına sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Başkapan çalışmasında terminoloji sözlüklerini konu başlıklarına göre sıralı hâlde vermiştir. Bugüne kadar Kırgızistan'da kırk altı farklı konuda terim sözlüğünün yayımlanmış olması Kırgız Türkçesi terminolojisinin derinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Özbekistan'da terim çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği dokuzuncu bölümde Abdulvahob Madvaliev ve Jabbor Eshanqulov öncelikle terim için kullanılan farklı kelimelerin yarattığı karmaşaya dikkat çekmiştir. Bu bölümde terim çalışmaları sözlüklerden hareketle ele alınmış, Özbek terim sözlükleri içerikleriyle belirtilmiş, terim sözlükleri türlerine göre on sekiz gruba ayrılmıştır. Bununla birlikte sözlükler yazılma şekillerine göre de gruplandırılmıştır.

Türkmenistan'da terim çalışmalarıyla ilgili gelişmelerin anlatıldığı onuncu bölümde Türkmen Türkçesi'nin yeni bir yazı dili olarak ortaya çıkmasıyla birlikte terminolojinin oluşumunda yaşanan sorunlardan bahsedilmiş, doğrudan Türkmen Türkçesi'nde olmayan kelimelerin hangi dilden alınacağı konusunda yaşanan tartışmalar belirtilmiştir. Sonrasında Türkmenistan'da yayımlanan sözlükler hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bağımsızlık sonrası Türkmen terminolojisinin gelişimi ve üretilen yeni eserler hakkında bilgiler verilmiş, dilde yaşanan gelişmelerle birlikte teknoloji alanında kullanılan yeni terimler ve anlamları verilmiştir.

Uygur Sahasında terim çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği on birinci bölümde Erkin Emet, Doğu Türkistan'da kullanılan Yeni Uygur Türkçesi'nin 1955 yılında Çin yönetiminin aldığı karar gereğince özerk bölge dili olmasıyla birlikte terminoloji çalışmalarının da yoğunluk kazandığını belirtmiştir. Diğer lehçelerden farklı olarak Yeni Uygur Türkçesi'nde Arapça ve Farsçanın yanı sıra Çince terimlerin sayısı fazladır. Erkin Emet bu bilgileri verdikten sonra terim türetme yolunu örnekleriyle açıklamıştır. Ayrıca terminolojinin gelişim aşamalarını beş grupta incelemiştir.

Tuva Cumhuriyeti'nde terim çalışmalarının anlatıldığı on ikinci bölümde İlker Tosun, Tuva'da terim

araştırmalarının 1930 yılında yazı dilinin oluşumuyla birlikte başladığını belirtmiştir. Bu bölümde Tuva Türkçesi'nde yayımlanan sözlükler hakkında bilgi verildikten sonra son dönemde terim çalışmalarının lisans üstü tezlerle yoğunluk kazandığını dile getirilmiştir. Çalışmada Tuva Türkçesi'nde terim yapma yollarının genellikle alıntılama ve anlam aktarması olduğunun belirtilmesi, bu şekilde oluşan terimlerin de örneklendirmesi önemlidir. Ayrıca alışmada Tuva Türkçesi'nde kısaltma yoluyla oluşmuş çok sayıda terimin kullanıldığı belirtilmiştir.

Türk Dünyasında Terim alışmaları adlı eser dil bilimi alanında güncel konulardan biri olan terim bilimi konusunu Türk dünyasının genelini kapsayıcı şekilde ele alması sebebiyle ağdaş Türk lehçeleri alanında çalışan kişilerin başvuru kaynağı olacaktır. Her birisi alanında uzman kişilerin terim çalışmalarını başlangıcından günümüze kadar ayrıntısıyla anlatması, örneklerle zenginleştirmesi sebebi ve özenli çalışmaları için her bir bölüm yazarına ayrı ayrı teşekkür ederiz. Ayrıca Türkiye'de ve Türk dünyasında terim bilimi çalışmalarına sahip

ıkıldığı için Türk Dil Kurumu'na ve Terim Sözlükleri Komisyonu'na teşekkür ediyor, yapılacak yeni çalışmaları merakla bekliyoruz.

Kaynaklar

Dizdaroğlu, H. 1962. Terimler zerine. *Türk Dili*, 133: 35-37.

lker, A. (Ed.). 2023. *Türk Dünyasında Terim alışmaları*. TDK Yayınları Nu: 1530, ISBN: 978-975-17-5582-7, 444 sayfa, Ankara.

Türkçe Sözlük, 2005. TDK Yayınları Nu: 549, ISBN: 975-16-0070-7, 2244 sayfa, Ankara.

Zülfikar, H. 2011. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. TDK Yayınları Nu: 569, ISBN: 9789751603982 , 213 sayfa, Ankara.